

TILOVMUROD SHAYMARDONOV,
O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat
adabiyot muzeyi tayanch doktranti

SIDDIQIY-AJZIYNING ISMOIL GASPRINSKIY VAFOTIGA BAG'ISHLAB YOZGAN MARSIYASI

Annotatsiya. Maqolada Ismoilbek Gasprinskiy faoliyati va uning vafoti munosabati bilan yozilgan Siddiqiy-Ajziy she'rlari hamda boshqa jadid shoirlarining marsiyalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: jadid, jadidchilik faoliyati, marsiya, ta'rix, abjad hisobi, hijriy va milodiy yil.

Annotatsiya. В статье рассматриваются стихи Сиддики-Айзи, написанные в связи с деятельностью Исмаилбека Гаспринского и его смертью, а также сетования других поэтов-джадидов.

Ключевые слова и выражения: джадид, деятельность джадидов, траур, история, алфавитный счет, годы хиджры и нашей эры.

Annotation. The article discusses the poems of Siddiqi-Ajzi, written in connection with the life and death of Ismailbek Gasprinsky and the laments of other jadid poets.

Keywords: jadid, jadid activity, mourning, history, alphabetical calculation, hijri and AD years.

Qrim-tatar farzandi, "tirikligidayoq millatning otasi, rahnomasi"[1:3] degan nom olgan Ismoilbek Boqchasaroy yaqinidagi Ajiko'y qishlog'ida 1851-yilning 21-martida tavallud topgan. Uning ota-bobolari Qora dengizga tutashgan G'aspra qishlog'idan bo'lgan. Ismoilbek shu boisdan o'ziga Gasprinskiy (G'aspirali, G'aspiralibek) taxallus-nisbani qo'llagan. Millatga, xalq va jamoatga Ismoilbekning xizmati barokotli va juda foydali bo'ldi. Jahon taraqqiyoti tamoyillarini anglab yetgan mutafakkir, ilg'or fikrli ziyoli sifatida millat uchun xayrli va benazir ishlarni amalga oshirdi. U barcha turkiy xalqlarni bir millat deb bilgan. Ular-

ni ham dunyoning taraqqiy etgan xalqlari – millatlari bilan bir qatorda ko'rishni istagan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Rusiya mustamlakachiligi zulmini boshidan kechirayotgan turkiy xalqlar uyg'onishining boshida turgan ziyolilar sinfini tarbiyalab yetishtirgan Ismoilbek Gasprinskiy edi. U 1893-yilda Samarqand va Buxoroga kelib, Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulqodir Shakuriy singari millatning peshqadam kishilari bilan tanishadi. Hatto u Buxoroda "usuli jadid" maktabini ochdi. Keyinchalik Samarqand, Qo'qon, Toshkent, Andijon singari shaharlarda ham jadid maktablari tashkil etila boshlandi. "Gasprinskiy Turkiston ahvolini tahlil qilar ekan, yerlik musulmonlarning "harakatsiz, istaksiz, matlabsiz jon va tovush asari chiqarmay" turishlarining sababi "jonsizlikdan emas, g'aflatdan, maorifsizlikdan" degan xulosani beradi." [2:72]

Jadidchilik harakatining asoschisi, "Uchinchi muallim"[1:3] deya nom olgan Ismoilbek Gasprinskiy 1914-yil 11-sentyabr kuni vafot etadi.

Ismoilbek Gasprinskiy vafoti butun musulmon olami uchun katta musibat bo'ldi. Xususan, bu ayriliqdan Turkiston ziyolilari ham qattiq iztirob chekdilar va o'zlarining ulug' ustozlariga bo'lgan muhabbatlarini, qalb kechinmalarini vaqtili matbuot sahifalarida bayon eta boshladilar.

"Q.Sh.S" imzosi bilan karkilik muallifning "Ulug' bobom qayg'usi" maqolasida: "Hey darig'! Bu kun muhtaram bobomizning vafotlarini eshitdik. Oh! Buyuk sharofatli bobomizdan ayrilubmiz. Rusiyadagi necha milyun musulmonlar bu kunlarda yetim qoldi. Xususan, bizlar bobomizning maqola va asarlarini har vaqt ko'zimizg'a surtub o'qub tushunur eduk. "Tarjumon" deganda o'zingizni ko'rgan-

dek ko'rgimiz kelur edi. Jon va dilimizdan o'qub suyur eduk, muborak maqolangizdan bahramand bo'lur eduk" [3], jumlarini o'qiymiz.

Turkistonlik jadidlarning Gasprinskiy shaxsiyati va faoliyatiga qiziqishlari katta bo'lgan va uning asarlarini muttasil o'qib borganlar, biroq ularning ko'pchiligi Gasprinskiy bilan bevosita ko'rishmagan. O'zlariga Ismoilbek Gasprinskiyni ustoz deb bilgan turkistonlik ziyolilar uning vafoti tufayli o'z munosabatlarini nashrlarda turli shakllarda izhor etadilar. Adabiyotshunos Bahodir Karimov Ismoilbek Gasprinskiy vafotiga bag'ishlab yozilgan o'zbek matbuotidagi nashrlarni katta hajmli she'riy asarlar, publitsistik maqolalar va Boqchasaroyga yo'llangan qisqa satrli ta'ziya maktablari shaklida uch guruhga ajratadi [2:72].

Hamidiy (Abdulhamid Cho'lpon) [4], To'lagan Xo'jamyorov (Tavallo) [5], Hamza Hakimzoda Niyoziy [6], Husaynhoja Saodatiy [7], Sadridin Ayniy [8], Karimbek Kamiy [9], Abdulla Avloniy [10], Faxriddin Rojiiy [11], Vasliy Samarqandiy [12], Xatoiy [13], Mir Sarvar [14], Shamsiddinqori Xoib [15] va boshqa o'zbek jadidlar qatori Siddiqiy-Ajziy ham Gasprinskiy vafotiga bag'ishlab she'rlar bitgan.

Ta'rixi vafoti Ismoilbek [16]

Ohkim ustoz kirom G'aspiri etmish vafot,
Olami islomi bag'in qoni ko'z yoshundadur.
Ban dabir aqlan ta'rixin etmishdim savol,
Dedi: "G'ufon" toji Ismoilning boshindadur.

Bu she'rda ta'rix moddasi "G'ufon" so'zi bo'lib, abjad hisobida "غ" – 1000, "ف" – 80, "ز" – 200, "ل" – 1, "ن" – 50 qiymatlarini ifodalab, umumiy hisobda 1331 ga to'g'ri keladi. Hijriy 1331-yilni milodiy yilga aylantirsak, milodiy 1914-yil, ya'ni Ismoilbek Gasprinskiy vafoti yili kelib chiqadi. Bu ta'rixning matnini "Ayn-ul adab"dan boshqa joylarda uchratmadik. Shu boisdan ishimizda to'liq matnini keltirishni ma'qul deb bildik.

Siddiqiy-Ajziyning "Ey millati jalilai islom atolari" misrasi bilan boshlanuvchi she'ri shoirning "Ganjinai hikmat yoxud adabiyoti jadida" nomli she'riy to'plamiga kiritilgan bo'lib, unda faqat Ismoilbek Gasprinskiyning vafoti munosabati bilan yozilgan marsiya o'zbek tilida. Qolgan she'rlari esa tojikcha. Siddiqiy-Ajziyning she'riy kitobi "Ganjinai hikmat"ning O'zR FA SHIda saqlanadigan №3215 va №9414 raqamli toshbosma asarlarida uchraydigan musamman shaklidagi o'n uch banddan iborat turkiy she'rining ikkinchi bandini jadidshunos olim Begali Qosimov "Oyna" jurnalining 1914-yil 51-sonidan olib "Ismoilbek hazratlari yodig'a" sarlavhasi bilan nashr qildirgan.

Ajr edan vazifasin **qo'l** ila, lison ila.

Nashr etti xalqa **mav'idasin** "Tarjimon" ila.
Xalq **bo'ldi** oshino bu sababdin jahon ila.
Hal etti mushkiloti fununing bayon ila.
Sa'y etdi xizmat etmakg'a sarvat-la, jon ila,
Isloma ravnaq istadi **to'l** zamon ila.
Ustozi kulli maxozin, urfon anaxtari,
Ismoil zabihcha jonboz G'aspari.

Ikkinchi bandda uchraydigan matniy tafovutlarni nashr va toshbosma nusxalarni solishtirib, nashrdagi xatolarni toshbosmaga muvofiq tuzatishga harakat qildik. Nashrda kelgan **ajr, qo'l, mavi'dasin, bo'ldi, urfon** so'zlarini **ijro, Olloh, mav'izasin, o'ldi, irfon** tarzida o'qib tabdil qildik.

Ijro edan vazifasin, **Olloh** lisoni ila.

Nashr etti xalqa **mavi'zasin** "Tarjimon" ila.

Xalq **o'ldi** oshno bu sababdin jahon ila.

Hal etti mushkiloti fununing bayon ila.

Sa'y etdi xidmat etmak sarvat-la, jon ila,
Isloma ravnaq istadi **tuli** zamon ila.

Ustodi kulli maxozin, **irfon** anaxtari,

Ismoil zabihcha jonboz G'aspari.

"Oyna" jurnali Siddiqiy-Ajziyning 13 bandli musamman shaklidagi katta hajmli she'rining faqat ikkinchi bandini, ya'ni Ismoilbek Gasprinskiy va "Tarjimon"ga tegishli qismini "Ismoilbek hazratlari yodig'a" sarlavhasi bilan nashr qildirgan. Professor Bahodir Karimov ham **ajr, qo'l, mav'idasin** so'zlarini asliga muvofiq **ijro, Olloh, mavi'zasin** tarzida tabdil qilgan [2:72].

Siddiqiy-Ajziy Ismoilbek Gasprinskiy vafotiga bag'ishlab "Ismoilbek G'asprinskiy marsiyasi" sarlavhali marsiya ham yozgan. Bu marsiya 11 baytdan iborat g'azal shaklida bo'lib, muzoriyi musammani axrabi makfufi mahzuf, ya'ni maf'uvlu, foilotu, mafoiylu, foilun vaznida yozilgan (Taqtiiy – V/ – V – V/ V – V/ – V –). Marsiya tili murakkab, tashbehlarga boy. Asar tilidan Siddiqiy-Ajziyning yoshligida madrasada tahsil olganligi, o'z ona tilidan tashqari arab, fors va ozarboyjon tillarini yaxshi bilganligi, Ozarboyjon shoiri Fuzuliyga ergashib ijod qilganligi sezilib turadi.

Shoir marsiyada Ismoil G'aspiraliga "ruhi ma'naviy", "qalblar sadaflarining toza gavhariy", "Xizri roh, yo'lida qolonlarni rahbariy". "kishvari taraqqiy", "fattohi a'zam", "bulbuli behisht", "jahonning suxanvari" kabi epitetlarni qo'llaydi va u zotni ma'rifat osmonining nur taratuvchi qu-yoshiga, baxt yulduziga o'xshatadi.

Bu g'azal shaklidagi marsiya O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida №609, 9436, 9574 va Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi ekzpozitsiya zalida

№254 inventar raqamlari ostida saqlanayotgan “Ayn-ul adab” [16:27-28] nomli she’riy majmua-sidan o’rin olgan. Marsiyaning yana boshqa nus-xalari topilganda turli nusxalarni qiyosiy o’rganib, so’ngra e’lon qilish niyatimiz bor edi, biroq 7-8 yil-lik izlanishimizda Ismoilbek Gasprinskiy vafotiga bag’ishlangan 11 baytdan iborat g’azal shaklidagi marsiyaning boshqa birorta nusxasi topilmadi. Shu sababli Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq-shunoslik instituti qo’lyozmalar fondida №609 inventar raqamli toshbosma nusxasi asosida mar-siya matnini e’lon qilishni lozim topdik.

Ismoilbek G’asprinskiy marsiyasi

Ey, qiblagohi millati islom G’aspiriy,
V-ey, osmoni ma’rifatning mehri anvoriy.

Islomi sa’d kunlarining subhi sodiqi,
Burji sharafta tole’ o’lan sa’d axtariy.

Ey, jismlarda jilvaidin ruhi ma’naviy,
V-ey, qalblar sadaflarining toza gavhariy.

Ey tashnalar, ey, chun qalaming chashmai hayot,
V-ey, Xizri roh, yo’lida qolonlarni rahbariy.

Ey, kishvari taraqqiy, ey, fattohi a’zam,
V-ey, olami tamadduni sardori akbariy.

Ey, ma’rifat quyoshi bukun aylading g’urub,
Bizdinmi gizladi seni bu charx chambariy.

Dufrog’a mahram o’ldimi gul bargi orazing,
Sanduqa dushdi jisming yakdona gavhariy.

Naql makon edub abadiy barhayot sang,
Ey, bulbuli behisht-u jahonning suxanvari.

No’sh aylading jomi ajaldan sharobi mavt,
Etsun Xudo nasib senga hovzi kavsariy.

Jannat bu lahza ruhing, ey, chun jilvagohdur,
Hamsuhbating bo’lmaha Xudoning simbariy.

Yog’sun mazoringa abadiy rahmati Iloh,
O’lgil rizoi Xoliqi a’loni mazhariy.

Ismoilbek Gasprinskiy tavsifi ortiq darajada mubolag’ali maqtovlar va xalq motami sifatida ko’rinsa-da, marsiya janri an’analariga rioya qil-gan holda marhumning ta’rif-tavsifiga real baho berilgan.

Ismoilbek Gasprinskiy vafotiga yozilgan mar-siya o’zining ma’lum tarixiy ahamiyati bilan bir

qatorda Siddiqiy-Ajziy san’ati va mahoratini na-moyish qiluvchi yangi asardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Gasprinskiy I. Hayot va mamot masala-si. (Tarjimon, to’plovchi, nashrga tayyorlovchilar B.Qosimov, Z.Abdurashidov), – T.: “Ma’naviyat”. 2006. 3-bet.

2. Ismoilbek Gasprinskiyning eslaganda.../ Nashr-ga tayyorlovchilar: B.Karimov, Z.Abdurashidov, N.Egamqulova – T.: “Turon zamin ziyo” nashriyoti, 2014, 72-bet

3. “Sadoyi Turkiston” gazetasining 1914-yil 17-oktyabr 44-soni

4. Hamidiy. Ma’rifatparvar bobomiz Ismoil G’as-prinskiy hazratlari haqqida taziyanomamiz.// Sa-doyi Farg’ona. 1914-yil 24-sentyabr 64-son.

5. To’lagan Xo’jamyorov (Tavallo). Adibi zamon, noshiri “Tarjumon” Ismoilbek G’asprin-skiy janoblarina ta’rix.// Sadoyi Farg’ona. 1914-yil 26-sentyabr 65-son.

6. H.H.N. Marsiya. // Sadoyi Farg’ona. 1914-yil 28-sentyabr 67-son.

7. Husaynxo’ja Saodatiy. Marsiya.// Sadoyi Farg’ona. 1914-yil 30-sentyabr 68-son.

8. Sadridin Ayniy. Buyuk bobomizning musi-batila parishon o’lan xotirdan bir necha parishon she’rlar.// Sadoyi Turkiston. 1914-yil 30-sentyabr 42-son.

9. Karimbek Kamiy. Haqoyiqi ogoh, maorifi dastgoh, utozi zamon, sohibi “Tarjumon”, janob Ismoilbek hazratlarining ruhi purfutuhlarina itti-hof.//Sadoyi Turkiston. 1914-yil 7-oktyabr 43-son.

10. Abdulla Avloniy. Adibi shahar Ismoilbek ruhi-na.// Sadoyi Turkiston. 1914-yil 7-oktyabr 43-son.

11. Faxriddin Rojiy. Ismoilbek hazratlarig’a.// Oyna. 1914-yil 49-son.

12. Vasliy Samarqandiy. Ta’rix rihlati janobi Mirzo Ismoilbek sohibi jaridan “Tarjumon” rahmat-ullohi rohmatan vasi’atan va adxalahu fi-l-jinan.// Oyna. 1914-yil 52-son.

13. Xatoiy. Ismoilbek hazratlari yodig’a. // Oyna. 1914-yil 55-son.

14. Mir Sarvar. Ta’rix irtiholi Mirzo Ismoilbek G’asprinskiy. // Oyna. 1914-yil 58-son

15. Shamsiddinqori Xoib. Marhum fozil-i nuk-tadon va fardu-z-zamon noshiri Tarjumoni ahvoli zamon Imoilbek G’asprinskiy janoblarining ta’rix soli favtlari// Turkiston viloyatining gazet. 1914-yil 12-oktyabr. 80-son.

16. O’zR FA SHI № 609, toshbosma, 28-bet, 27-28-bet.